

УДК 343.13:343.14:343.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.52>

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА СТАТТЕЮ 111 КК УКРАЇНИ

Байдик О.А.,

*аспірант кафедри кримінального процесу**Національної академії внутрішніх справ,**керуючий Адвокатського Бюро «Олександр Байдик та партнери»*

ORCID: 0009-0008-0114-6745

Байдик О. А., Криміналістичні засади реалізації функції захисту у кримінальних провадженнях за статтею 111 КК України

У статті досліджено криміналістичні засади реалізації функції захисту у кримінальних провадженнях за статтею 111 КК України з акцентом на досудову стадію як ключовий етап формування доказової бази та визначення меж втручання у права особи. Обґрунтовано, що у справах про державну зраду, які характеризуються підвищеною суспільною чутливістю та інституційною асиметрією сторін, реальна змагальність не може бути забезпечена формальним проголошенням процесуальних принципів і потребує ефективних механізмів доступу сторони захисту до доказів, перевірюваності доказування та дієвого судового контролю.

Показано, що функція захисту у зазначеній категорії проваджень має розглядатися як самостійна процесуальна діяльність, спрямована на активне формування альтернативної доказової позиції та критичну перевірку доказової конструкції обвинувачення. Захисник обґрунтовується як суб'єкт доказування, діяльність якого охоплює аналіз процесуального походження доказів, відновлення їх контексту та ініціювання судового контролю з метою перевірки законності, обґрунтованості й пропорційності втручань у права особи.

Особливу увагу приділено судовому контролю як інституційній основі реалізації функції захисту та гарантії справедливого й допустимого доказування. Проаналізовано специфіку доказової бази у провадженнях за ст. 111 КК України, що формується шляхом поєднання процесуальних, оперативних і цифрових джерел, а також значення стандарту «обґрунтованої підозри» як процесуального фільтра на досудовій стадії. Доведено, що ефективність захисту у справах про державну зраду визначається здатністю застосовувати криміналістичні механізми для забезпечення реальної змагальності, процесуальної рівності сторін і перевірюваності доказування як передумови справедливого результату.

Ключові слова: державна зрада, функція захисту, кримінальне провадження, доказування, судовий контроль, змагальність, криміналістична тактика, права людини.

Baidyk O. A., Forensic Foundations for the Implementation of the Defence Function in Criminal Proceedings under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine

The article examines the forensic foundations for the implementation of the defence function in criminal proceedings under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine, with an emphasis on the pre-trial stage as a key phase in the formation of the evidentiary base and in determining the limits of interference with individual rights. It is substantiated that in cases of state treason, which are characterised by heightened public sensitivity and institutional asymmetry between the parties, genuine adversariality cannot be ensured through the formal proclamation of procedural principles and requires effective mechanisms for the defence's access to evidence, the verifiability of proof, and effective judicial control.

It is shown that the defence function in this category of proceedings should be regarded as an independent procedural activity aimed at the active formation of an alternative evidentiary position and the critical examination of the prosecution's evidentiary framework. Defence counsel is substantiated as a subject of proof whose activity encompasses the analysis of the procedural origin of evidence, the restoration of its context, and the initiation of judicial control in order to verify the legality, substantiation, and proportionality of interference with individual rights.

Special attention is paid to judicial control as the institutional basis for the implementation of the defence function and as a guarantee of fair and admissible proof. The article analyses the specific features of the evidentiary base in criminal proceedings under Article 111 of the Criminal Code of

Ukraine, which is formed through a combination of procedural, operational, and digital sources, as well as the significance of the standard of "reasonable suspicion" as a procedural filter at the pre-trial stage. It is demonstrated that the effectiveness of the defence in state treason cases is determined by the ability to apply forensic mechanisms to ensure genuine adversariality, procedural equality of the parties, and the verifiability of proof as a prerequisite for a fair outcome.

Keywords: state treason, defence function, criminal proceedings, proof, judicial control, adversariality, forensic tactics, human rights.

Постановка проблеми. Постановка проблеми зумовлена тим, що кримінальні провадження за статтею 111 КК України належать до найбільш «чутливих» категорій кримінального переслідування, у яких поєднуються підвищені вимоги до ефективності реагування держави із необхідністю безумовного дотримання процесуальних гарантій, що забезпечують легітимність доказування і справедливості кінцевого судового рішення. За цих умов функція захисту перестає бути допоміжним елементом процесу й постає як системоутворюючий механізм реальної змагальності, здатний урівноважувати інституційну перевагу сторони обвинувачення та запобігати ризикам свавільного втручання у права особи [2; 6; 21]. Проблема полягає в тому, що на практиці змагальність у досудовому провадженні у справах про державну зраду нерідко набуває формального характеру: доступ захисту до доказів і до процедур їх формування є обмеженим, значний масив доказової інформації формується через процесуальні дії, ініційовані обвинуваченням, а також через використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальна трансформація яких у допустимі докази не завжди є прозорою і перевірюваною для сторони захисту [15; 20]. Унаслідок цього зростає ризик підміни доказування припущеннями, посиланнями на неповні або селективні дані, а також формування процесуальних рішень на основі стандартів, які не забезпечують належного «фільтра» від необґрунтованого кримінального переслідування на досудовій стадії [9; 19].

Актуальність теми посилюється тим, що сучасне досудове провадження функціонує в умовах ускладнення доказового середовища, насамперед через збільшення частки цифрової інформації, спеціальних знань та комплексних доказових конструкцій, де значення набуває не лише зміст відомостей, а й процесуальна якість їх отримання, фіксації, збереження і представлення. У таких умовах ключовим стає питання «якості» доказів, тобто їхньої допустимості, добросовісності процесуального походження, перевірюваності та здатності витримувати критичну контрперевірку стороною захисту. Саме тому дослідження криміналістичних засад реалізації функції захисту у провадженнях за статтею 111 КК України має не лише прикладне, а й методологічне значення: воно дозволяє показати, яким чином криміналістична тактика, тактика захисника та інструменти організації доказової діяльності можуть перетворювати формальні процесуальні права на ефективні механізми змагального контролю за доказуванням, особливо у типових ситуаціях обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, використання результатів НСРД та оцінки матеріалів оперативного походження [8; 9; 10; 18]. Водночас центральним інституційним виміром цієї проблематики є судовий контроль, оскільки саме слідчий суддя здатний забезпечити процесуальну рівновагу сторін, встановити межі втручання у права та перевірити обґрунтованість процесуальних рішень на досудовій стадії [1; 3; 6]. Однак ефективність судового контролю у значній мірі залежить від якості аргументації захисту, своєчасності процесуального реагування, здатності трансформувати криміналістично виявлені дефекти у юридично значущі критерії оцінки – законність, пропорційність, мотивованість, перевірюваність і несвабільність. У справах за статтею 111 КК України ці вимоги набувають особливої ваги, оскільки суспільна значущість обвинувачення та інституційна «напруга» провадження створюють небезпеку того, що процесуальні стандарти можуть де-факто знижуватися, а судовий контроль – формалізуватися, якщо захист не володіє належним криміналістичним інструментарієм для виявлення, фіксації та доведення процесуальних дефектів доказування [4]. Отже, постановка проблеми полягає у необхідності науково й практично обґрунтувати таку модель криміналістичного забезпечення реалізації функції захисту у провадженнях за статтею 111 КК України, яка б забезпечувала реальну змагальність на досудовій стадії через доступ до доказів і процедур їх формування, ефективного використання судового контролю, застосування належних стандартів доказування та гарантовану перевірюваність доказового процесу як передумову постановлення справедливого рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика реалізації функції захисту та криміналістичних засад діяльності адвоката у досудовому провадженні розробляється у вітчизняній доктрині комплексно, але переважно за напрямками, які потребують подальшої інтеграції саме для кримінальних проваджень за ст. 111 КК України. На загальнотеоретичному рівні ключове значення мають праці, присвячені принципам

кримінального провадження як механізму забезпечення прав його учасників, у яких обґрунтовується, що ефективність гарантій визначається не декларативним проголошенням прав, а інституційними та процедурними можливостями їх реалізації, насамперед через судовий контроль і реальну змагальність [2]. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства, а також дослідження реалізації засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею поглиблюють розуміння того, що змагальність у досудовому провадженні має процедурно вимірювані параметри: доступ до доказів, можливість контрперевірки та ефективність судового реагування на порушення [6; 21]. Важливе місце займають роботи, присвячені функції захисту в кримінальному процесі, які розкривають її зміст, межі та системні зв'язки з правами підозрюваного й обвинуваченого, формуючи теоретичну рамку для подальших прикладних висновків щодо ролі адвоката у доказуванні [5]. У цій площині послідовно розвинено й підхід до захисника як суб'єкта доказування, що підкреслює активну доказову роль сторони захисту, її обов'язок формувати альтернативну доказову позицію та здійснювати перевірку доказової конструкції обвинувачення, особливо на досудовій стадії [7; 8].

Окремий і визначальний для теми статті блок становлять дослідження судового контролю у кримінальному процесі, що розкривають його теорію, практику, межі та функціональне призначення у забезпеченні прав людини й дисциплінуванні доказового процесу. Навчальний посібник про судовий контроль під час досудового розслідування, монографічні розробки теорії та практики здійснення судового контролю, а також праці про діяльність слідчого судді створюють необхідну доктринальну основу для розуміння того, що саме судовий контроль є інституційним «ядром» реальної змагальності у досудовому провадженні [1; 3]. При цьому сучасні підходи до судового контролю у забезпеченні справедливого та допустимого доказування акцентують на категоріях «перевірюваності» та «якості» доказів, а також на необхідності мотивованого процесуального фільтрування втручань у права особи, що набуває особливої ваги у «чутливих» провадженнях про злочини проти основ національної безпеки. Методологічний вимір підсилюють дослідження верховенства права у кримінальному процесуальному доказуванні, які пов'язують стандарти доказування з вимогами несвавільності, пропорційності та юридичної визначеності, а відтак забезпечують рамку для оцінки рішень органів кримінального переслідування і слідчого судді.

У межах проблематики доказування важливими є праці, що розкривають поняття, зміст і структуру доказування, пропонують нову концепцію кримінального процесуального доказування, а також аналізують співвідношення імовірності та достовірності у кримінально-процесуальному пізнанні на досудовій стадії [9; 14]. Важливим прикладним орієнтиром для оцінки процесуальних рішень є дослідження стандарту доказування «обґрунтована підозра» у практиці ЄСПЛ та його впливу на національну правозастосовну практику, оскільки у провадженнях за ст. 111 КК України саме рівень обґрунтованості підозри часто визначає допустимість і пропорційність найбільш інтенсивних втручань у права особи [19]. Специфічний сегмент доказової проблематики становлять публікації щодо використання протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів та щодо проведення НСРД і використання їх результатів у доказуванні, які демонструють ключовий ризик для захисту — непрозорість процесуальних «переходів» від оперативної інформації до доказів і необхідність посиленого судового контролю за такими переходами [15; 20]. У сучасному вимірі ці питання доповнюються дослідженнями прав людини в цифровому доказуванні та умов реалізації верховенства права при використанні цифрових даних, що є безпосередньо релевантним для проваджень про державну зраду, де цифрові сліди, комунікації та метадані часто набувають центрального доказового значення. Порівняльно-доктринальні напрацювання з допустимості доказів і процесуальної добросовісності додатково підкреслюють необхідність оцінювати доказовий матеріал не лише за змістом, а й за процесуальною якістю його походження, фіксації та перевірки.

Криміналістичний компонент проблематики представлений працями, що визначають поняття криміналістичної тактики та розкривають тактику захисника як спеціалізований різновид криміналістичної тактики, акцентуючи на ситуаційності, алгоритмізації рішень та управлінні доказовими ризиками у межах процесуально допустимих засобів [8; 9]. Особливу практичну вагу мають дослідження обшуку крізь призму міжнародно-правових стандартів захисту приватності та праці щодо застосування тимчасового доступу до речей і документів, оскільки саме ці інструменти є типовими каналами формування доказової бази у «складних» провадженнях та одночасно зонами найвищих ризиків порушення прав і втрати контексту доказової інформації [10; 18]. Додатковий контекст задають праці, пов'язані з новелами КПК України, питаннями строків у кримінальному провадженні та проблемами реалізації законодавчих змін, що дозволяє оцінювати функцію захисту як таку, що реалізується в умовах постійної трансформації процесуальних механізмів і потребує адаптивних криміналістичних рішень [16; 17]. Водночас, попри значний обсяг наукових напрацювань, залишається недостатньо систематизованим питання інтеграції зазначених доктринальних підходів у

цілісну модель криміналістичних засад реалізації функції захисту саме у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України, де доказування є особливо чутливим до стандартів обґрунтованості підозри, до процесуальних переходів від оперативної інформації до доказів, до цифрового доказування та до ефективності судового контролю за інтенсивними втручаннями у права особи. Саме заповнення цієї прогалини й визначення прикладних криміналістичних механізмів адвокатського захисту в зазначеній категорії проваджень становить безпосередній предмет подальшого викладу.

Метою цієї статті є обґрунтування криміналістичних засад реалізації функції захисту у кримінальних провадженнях за статтею 111 КК України як системи доктринально й практично вивірених механізмів, що забезпечують реальну змагальність на досудовій стадії, процесуальну рівновагу сторін, «якість» і перевірюваність доказування, а також ефективне використання судового контролю для обмеження дискреції сторони обвинувачення та запобігання свавільним і непропорційним втручанням у права особи [1; 2; 3; 6;]. Для досягнення зазначеної мети у статті поставлено такі завдання: визначити доктринальний зміст функції захисту та її місце у системі кримінального процесу з урахуванням принципів змагальності й забезпечення прав учасників провадження [2; 5; 21]; розкрити роль захисника як суб'єкта доказування у досудовому провадженні та уточнити межі й інструменти його доказової активності у світлі сучасних концепцій кримінального процесуального доказування [7; 8; 9; 14]; охарактеризувати інституційну роль судового контролю і слідчого судді у забезпеченні процесуальної рівноваги сторін у провадженнях за ст. 111 КК України та визначити критерії ефективності такого контролю в контексті справедливого і допустимого доказування [1; 3; 6]; описати доказовий профіль проваджень про державну зраду та пов'язані з ним ризики для захисту, зокрема у частині використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, результатів НСРД і цифрових даних, а також процесуальних «переходів» від оперативної інформації до доказів [15; 20]; проаналізувати стандарт доказування «обґрунтована підозра» як процесуальний фільтр на досудовій стадії та його значення для оцінки обґрунтованості процесуальних рішень і втручань у права особи у зазначеній категорії проваджень [19]; визначити криміналістичні механізми і тактико-ситуаційні рішення захисника у типових процесуальних ситуаціях (обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, використання результатів НСРД), спрямовані на забезпечення збереження контексту доказової інформації, процесуальної доброчесності та подальшої перевірюваності доказів [8; 9; 10; 18]; узагальнити підходи до забезпечення допустимості доказів і процесуальної доброчесності як практичної умови легітимності судових висновків у справах про злочини проти основ національної безпеки та сформулювати напрями удосконалення правозастосовної практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Функція захисту в системі кримінального процесу є самостійним напрямом процесуальної діяльності, спрямованим на забезпечення прав і законних інтересів особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, та на запобігання необґрунтованому кримінальному переслідуванню шляхом використання передбачених законом засобів спростування або критичної перевірки позиції сторони обвинувачення. Її зміст не обмежується участю захисника у процесуальних діях або поданням окремих клопотань, а охоплює побудову цілісної правової і доказової позиції, яка має забезпечити реальне здійснення права на захист у всіх процесуальних формах, включно з досудовим розслідуванням, де закладається основний доказовий масив та формуються ключові рішення, що істотно впливають на подальший перебіг провадження. У науковій літературі функція захисту послідовно розглядається як невід'ємний елемент кримінального процесу, без якого неможливо забезпечити справедливість процедури та легітимність результату, оскільки саме вона покликана урівноважувати інституційну перевагу сторони обвинувачення і створювати умови для змагальної перевірки доказів [5]. У цьому сенсі функція захисту має не лише охоронний, а й конструктивний характер: вона спрямована на формування альтернативної картини подій, виявлення суперечностей у доказовій конструкції обвинувачення, запобігання процесуальним зловживанням та на забезпечення того, щоб втручання у права особи здійснювалося лише за наявності належних підстав і в межах пропорційності. Вказане набуває особливої ваги у кримінальних провадженнях за статтею 111 КК України, які характеризуються підвищеною «інституційною чутливістю», складністю доказування та високими ризиками процесуальної асиметрії, що вимагає від захисту не епізодичної участі, а системної реалізації функції з урахуванням як процесуальних, так і криміналістичних закономірностей.

Доктринально важливим кроком у розвитку сучасного розуміння функції захисту стало послідовне утвердження захисника як суб'єкта доказування. Такий підхід означає, що захисник не є «пасивним спостерігачем» або суто процедурним представником, а виступає активним учасником доказового процесу, який у межах дозволених законом засобів формує, здобуває, подає і перевіряє доказову інформацію, забезпечує її критичне оцінювання, а також ініціює процесуальні механізми перевірки рішень і дій сторони обвинувачення. У доктрині обґрунтовано, що суб'єк-

тність захисника у доказуванні є умовою реальної змагальності на досудовій стадії, оскільки саме там відбувається первинне «конструювання» доказової версії обвинувачення, визначаються межі втручання у права та формується процесуальна траєкторія справи [7]. Розвиток концепцій кримінального процесуального доказування підкреслює, що доказування не може ототожнюватися з механічним накопиченням інформації: воно є структурованою процедурою, підпорядкованою вимогам перевірюваності, мотивованості та процесуальної коректності, а отже потребує змагальної контрперевірки й альтернативної інтерпретації на основі допустимих джерел [14]. У цьому контексті активна доказова діяльність захисника має дві взаємопов'язані площини. Перша — процесуальна, яка охоплює ініціювання дій, оскарження, реагування на порушення, формування переліку вимог до сторони обвинувачення щодо розкриття матеріалів та обґрунтування втручань. Друга — криміналістична, яка пов'язана з тактикою дій захисника, ситуаційним аналізом, плануванням послідовності кроків та управлінням доказовими ризиками, зокрема у складних провадженнях, де значна частина доказової інформації має цифровий або оперативний характер і потребує особливої уваги до її походження та способів фіксації [8; 14]. Таким чином, еволюція доктринальних підходів до захисника як суб'єкта доказування логічно веде до висновку, що реалізація функції захисту у справах за ст. 111 КК України має спиратися на криміналістичні механізми організації доказової діяльності, які забезпечують не формальну, а результативну участь сторони захисту у формуванні доказової картини і в контролі «якості» доказування.

Системоутворюючим принципом, який визначає реальні межі та ефективність функції захисту, є змагальність. У доктрині змагальність розглядається як така організація кримінального провадження, за якої кожна зі сторін має процесуально гарантовані можливості обґрунтувати свою позицію, подавати й перевіряти докази, а судовий контроль та суд у цілому виконують роль арбітра, що забезпечує рівність процесуальних можливостей і недопущення свавільного домінування однієї сторони. Принципово важливо, що змагальність на досудовій стадії не може бути зведена до символічної рівності «на папері», оскільки сторона обвинувачення володіє інституційними ресурсами примусу, доступом до механізмів збору інформації та ініціювання більшості процесуальних дій. Тому змагальність у досудовому провадженні повинна сприйматися як система процедурних і інституційних запобіжників, що обмежують дискрецію обвинувачення та забезпечують реальну можливість захисту впливати на доказування через доступ до матеріалів, ініціювання перевірок та використання судового контролю [2; 6; 21]. У цьому зв'язку змагальність виконує для функції захисту три ключові ролі. По-перше, вона визначає стандарт процесуальної рівноваги як критерій оцінки законності і справедливості досудового провадження. По-друге, вона створює нормативну і методологічну основу для активної доказової позиції захисника, оскільки без такої активності змагальність перетворюється на декларацію. По-третє, вона спрямовує криміналістичні механізми захисту на досягнення перевірюваності доказування: у справах про державну зраду вирішальним є не лише те, які дані містяться у матеріалах, а й те, чи може захист перевірити їх походження, цілісність, контекст і логіку переходу від факту до процесуального висновку. Отже, доктринальні засади функції захисту у кримінальному провадженні, розкриті через поняття і значення захисту, через суб'єктність захисника у доказуванні та через принцип змагальності як обмеження дискреції обвинувачення, формують теоретичну рамку для подальшого аналізу інституційних і криміналістичних механізмів реалізації захисту у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України [2; 5; 6; 7; 8; 14; 21].

Судовий контроль у досудовому розслідуванні виступає ключовою інституційною передумовою реальної реалізації функції захисту, оскільки саме через нього забезпечується обмеження дискреції сторони обвинувачення, перевірка законності та обґрунтованості втручань у права особи, а також створюються процесуальні умови для змагальної перевірки доказів на ранніх стадіях провадження. У доктрині судовий контроль розглядається як самостійний напрям судової діяльності, спрямований на гарантування прав і свобод учасників кримінального провадження та на забезпечення передбачуваності, юридичної визначеності й несвабільності процесуальних рішень. Його сутність полягає не у формальному санкціонуванні ініціатив сторони обвинувачення, а у змістовній перевірці підстав, меж і пропорційності втручання, а також у встановленні процесуальних гарантій, що забезпечують можливість контрперевірки доказової інформації і справедливості процедури загалом [1; 3]. Саме тому судовий контроль у справах за ст. 111 КК України має сприйматися не як факультативний елемент процесу, а як стрижневий механізм інституційного балансу, здатний перетворити принципи змагальності та права на захист у реально діючі інструменти, особливо в ситуаціях, коли провадження супроводжується підвищеною суспільною напругою, посиленними заходами безпеки та специфічними джерелами доказової інформації.

Форми судового контролю у досудовому розслідуванні різноманітні й охоплюють як попередній контроль (дозвільні рішення щодо найбільш інтенсивних втручань у права), так і наступний кон-

троль через розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора, а також контроль у процедурах, що безпосередньо впливають на доказування і процесуальний статус особи. Межі судового контролю визначаються його конституційно-процесуальною природою: він не підміняє собою орган досудового розслідування і не має перетворюватися на «керування слідством», але водночас не може бути зведений до ритуального погодження клопотань або формальної перевірки реквізитів процесуальних документів. Змістовна межа судового контролю проходить там, де суд забезпечує законність, пропорційність і мотивованість втручання та створює умови для справедливого й допустимого доказування, не втручаючись у тактичну автономію розслідування, однак обмежуючи його у частині свавілля, непрозорості та процесуальної недоброчесності [1; 3]. Для захисту це означає, що судовий контроль є не разовим «епізодом», а процесуальною лінією, яка має супроводжувати провадження від моменту виникнення підозри і застосування перших обмежень прав до стадії завершення досудового розслідування, оскільки саме на цьому відрізку формуються ключові доказові рішення і закладаються ризики подальшої легітимації доказів, отриманих із порушеннями.

Особливого значення для практичної реалізації судового контролю набуває розгляд скарг слідчим суддею як механізм, через який сторона захисту переводить виявлені порушення з «фактологічної» площини у юридично значущі наслідки. Змагальність у цій процедурі полягає не лише у можливості сторін висловити позицію, а у здатності захисту домогтися перевірки підстав і меж дій обвинувачення, спростувати або поставити під сумнів належність і допустимість отриманих матеріалів, а також вплинути на хід доказування, зупиняючи або коригуючи процесуальні практики, що порушують баланс сторін. Доктринальні напрацювання щодо реалізації засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею підкреслюють, що саме цей інститут є одним із найбільш «концентровано-змагальних» сегментів досудового провадження, оскільки тут змагальність набуває вимірюваного результату: або порушення усувається і процесуальна дія визнається незаконною/необґрунтованою, або захист отримує мотивовану відмову, яка надалі стає предметом критичної оцінки та аргументації щодо якості судового контролю [6]. У справах за ст. 111 КК України ця процедура набуває додаткової ваги через ризики процесуальної асиметрії, обмежений доступ до частини матеріалів (з огляду на режимність і безпекові аргументи), а також через тенденцію до посиленої «презумпції довіри» до клопотань обвинувачення. Відтак завдання захисту полягає у тому, щоб змагальність у скаргових процедурах забезпечувала не формальну участь, а реальну перевірку підстав і пропорційності втручань та процесуальних рішень, які впливають на доказування.

Підвищені стандарти процесуальної визначеності та контролю у провадженнях із «чутливим» предметом обвинувачення впливають із загальної закономірності: чим вищі потенційні наслідки для прав особи та чим більша інституційна «напруга» провадження, тим суворішими мають бути вимоги до якості закону, мотивованості процесуальних рішень і реальності судового контролю. У науково-правових висновках та доктринальних підходах, що стосуються конституційного виміру відповідальності суддів і загалом легітимності владних рішень у чутливих сферах, підкреслюється значення процедурної визначеності як умови довіри до правосуддя і недопущення свавілля [4]. У площині кримінального процесуального доказування судовий контроль має забезпечувати справедливе й допустиме доказування, тобто таку організацію доказового процесу, за якої будь-яке втручання у права і будь-який доказовий крок обвинувачення є перевірюваними, належно обґрунтованими та пропорційними. Методологічну опору для цього формує й підхід, за яким верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні проявляється у вимогах юридичної визначеності, несвавільності, пропорційності та процедурної доброчесності, а отже вимагає від судового контролю не декларативності, а змістовної перевірки «якості» підстав для процесуальних рішень. У справах про державну зраду ці стандарти мають особливе значення з огляду на те, що доказування часто включає матеріали оперативного або спеціального характеру, цифрові дані та інші джерела, де питання походження, контексту і способу фіксації прямо впливають на допустимість і достовірність. Відтак судовий контроль у таких провадженнях повинен бути не лише формою процесуальної санкції, а інституційним механізмом забезпечення реальної змагальності, який дозволяє захисту ставити під перевірку підстави обмежень прав, процесуальну якість доказових дій, а також логіку переходу від інформації до доказу, забезпечуючи перевірюваність доказування як необхідну умову справедливого результату [6].

Доказування у кримінальному процесі становить не лише сукупність процесуальних дій зі збирання інформації, а структуровану діяльність, спрямовану на встановлення юридично значущих обставин у формах, що забезпечують їхню належність, допустимість, достовірність та достатність для прийняття процесуальних рішень. У доктринальному розумінні доказування має внутрішню структуру, яка охоплює формування доказових джерел, перетворення інформації на процесуально оформлені докази, перевірку та оцінку доказів, а також обґрунтування висновків у мотивувальній

частині процесуальних рішень. Саме ця структурність дозволяє говорити про критерії перевірюваності як про універсальну вимогу до доказування на досудовій стадії: доказ має бути не лише «наявним у матеріалах», а таким, що може бути відтворено перевірений за походженням, способом отримання, умовами фіксації, збереження та зв'язком із предметом доказування. У наукових підходах до доказування підкреслюється, що «якість» доказового процесу визначається не кількістю зібраних матеріалів, а тим, наскільки логічно, послідовно і процесуально коректно побудовано шлях від факту до процесуального висновку, і наскільки цей шлях відкритий для змагальної контрперевірки [9; 14]. Методологічну опору для такого розуміння забезпечує принцип верховенства права у кримінальному процесуальному доказуванні, який вимагає юридичної визначеності, несправильності, пропорційності та процедурної добросовісності, а отже ставить у центр саме перевірюваність доказування як умову легітимності будь-якого процесуального рішення, що обмежує права особи. Для сторони захисту це означає, що доказування слід аналізувати не лише змістовно, а й процесуально-генетично: у фокусі мають бути джерело інформації, «ланцюг» її процесуального оформлення, межі дозволу на отримання та коректність фіксації, оскільки саме тут зазвичай закладаються дефекти допустимості та достовірності.

У кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України доказова база має виразну специфіку, що визначається предметом обвинувачення, контекстом забезпечення національної безпеки та характером інформації, яка використовується органами кримінального переслідування. Типовою рисою таких проваджень є поєднання процесуальних доказових джерел із матеріалами оперативного походження та результатами негласних слідчих (розшукових) дій, а також суттєва частка цифрової інформації, яка фіксує комунікації, переміщення, доступ до ресурсів, обмін даними, метадані файлів, активність у мережах тощо. Саме тому одним із центральних криміналістично значущих вузлів для захисту стає процесуальний «перехід» від оперативної інформації до доказів, оскільки на цьому етапі зростає ризик використання неперевірюваних інтерпретацій, розширювального тлумачення фактичних даних або включення до доказового масиву матеріалів, отриманих поза належною процесуальною формою. У доктрині обґрунтовано, що використання протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі потребує посиленого судового контролю та прокурорського нагляду, оскільки інакше виникає небезпека підміни процесуального доказування «оперативною версією», яка не піддається належній змагальній перевірці [15]. Аналогічні ризики властиві й використанню результатів НСРД: хоча вони можуть бути важливим джерелом доказової інформації, їх процесуальна придатність залежить від суворого дотримання вимог проведення, меж дозволу, фіксації, збереження, а також від можливості перевірки умов отримання та цілісності матеріалів. Дослідження проблем використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні підкреслюють, що складність полягає не лише у правовій допустимості, а й у криміналістичній природі таких матеріалів: вони часто мають фрагментарний характер, потребують контекстуалізації та можуть бути чутливими до інтерпретаційних «зсувів», що робить роль захисту у контрперевірці принциповою [20]. У справах про державну зраду ці фактори посилюються, оскільки доказування нерідко охоплює комплексні події, тривалі комунікаційні зв'язки та «ланцюги» рішень/дій, а отже ключовим стає не окремий документ чи запис, а їхня системна взаємопов'язаність, яка повинна бути перевірюваною і пояснюваною альтернативними версіями.

Важливим процесуальним і водночас криміналістично значущим орієнтиром для оцінки доказової діяльності на досудовій стадії у провадженнях за ст. 111 КК України є стандарт «обґрунтованої підозри». Його значення полягає в тому, що саме цей стандарт є базовим фільтром для прийняття низки ключових процесуальних рішень, які визначають динаміку розслідування та інтенсивність втручання у права особи. Водночас «обґрунтована підозра» не є абстрактною формулою: вона передбачає наявність сукупності конкретних фактів і даних, які у своїй взаємодії створюють достатню підставу для підозри, і які можуть бути предметом перевірки та контрперевірки в змагальній процедурі. У науковому аналізі стандарту «обґрунтована підозра» в практиці ЄСПЛ підкреслюється, що цей стандарт впливає на вітчизняну правозастосовну практику як вимога до якості аргументації та фактичного підґрунтя процесуальних рішень: підозра повинна спиратися на дані, які не зводяться до припущень або загальних тверджень, а дозволяють суду і стороні захисту оцінити їхню достатність і внутрішню логіку [19]. Для проваджень за ст. 111 КК України це має особливе значення, оскільки суспільна небезпечність інкримінованого діяння та специфіка доказових джерел можуть спричинити спокусу компенсувати дефіцит перевірюваних фактів посиланням на «оперативні відомості» або узагальнені оцінки. Отже, криміналістичне значення стандарту «обґрунтованої підозри» для захисту полягає у тому, що він задає рамку критичного аналізу всієї доказової конструкції на досудовій стадії: захисник має спрямовувати зусилля на виявлення того, чи існує системний зв'язок між даними, чи збережено контекст, чи забезпечено перевірюваність джерел, і чи не підмінено доказування інтерпретаційними припущеннями. Саме у такій логіці поєднання структури доказу-

вання, специфіки доказових джерел у справах про державну зраду та стандарту «обґрунтованої підозри» формує основу для подальшого аналізу криміналістичних механізмів реалізації функції захисту у провадженнях за ст. 111 КК України [9; 14; 15; 19; 20].

Криміналістичні механізми реалізації функції захисту у справах про державну зраду мають розглядатися як прикладна система прийомів, алгоритмів і тактико-ситуаційних рішень, що забезпечують не лише участь захисника в процесуальних діях, а й активне управління доказовими ризиками, перевірку «якості» доказового матеріалу та формування альтернативної, перевіреної позиції захисту в умовах підвищеної процесуальної асиметрії. У такій постановці криміналістика не підмінє процесуальне право, а виступає його функціональним доповненням: вона надає захисту інструменти для роботи з фактичним матеріалом, для відновлення контексту доказів, для виявлення суперечностей, прогалів та інтерпретаційних зсувів у версії обвинувачення, а також для перетворення фактичних дефектів у юридично значущі аргументи, здатні впливати на допустимість і оцінку доказів. Відповідно, криміналістична тактика як теоретико-прикладна категорія становить методологічну основу для таких механізмів, оскільки визначає понятійний апарат, системність і межі застосування тактичних прийомів у кримінальному провадженні. У доктрині криміналістичну тактику розглядають як систему науково обґрунтованих рекомендацій щодо вибору та застосування оптимальних прийомів дії у типових і нетипових ситуаціях, спрямованих на досягнення процесуальної мети в межах закону та з урахуванням етичних і правових обмежень. Для захисника це означає, що тактика має подвійну природу: з одного боку, вона є інструментом організації власної діяльності (планування, послідовність кроків, комунікаційна стратегія, управління ризиками), а з іншого — засобом впливу на доказовий процес через ініціювання перевірок, формування питань, фіксацію порушень і забезпечення змагальної контрперевірки доказів обвинувачення. Саме тому в наукових роботах обґрунтовується виокремлення тактики захисника як спеціалізованого різновиду криміналістичної тактики, що має власний предмет, систему й функціональні завдання та орієнтована на забезпечення ефективної реалізації права на захист у межах кримінального процесуальної форми [8; 9]. Межі застосування криміналістичної тактики захисника визначаються вимогами законності й процесуальної добросовісності: будь-які тактичні прийоми є допустимими лише тоді, коли вони не створюють маніпуляцій доказами, не порушують заборонених способів отримання інформації та не підмінюють судову оцінку доказів позапроцесуальними впливами. У справах про державну зраду ці межі набувають додаткової ваги, оскільки розслідування нерідко відбувається в умовах інформаційної чутливості, режимності, підвищеної ймовірності використання спеціальних джерел і методів, а отже тактика захисту повинна бути водночас активною та максимально процесуально «чистою», щоб будь-яке втручання захисту в доказовий процес було легітимним і зберігало переконливість у судовому контролі.

Прикладний вимір криміналістичних механізмів реалізації захисту у справах про державну зраду найчіткіше проявляється у типових процесуальних ситуаціях, які одночасно є головними каналами формування доказової бази та зонами найбільших ризиків для прав особи і «якості» доказів. Серед них особливе місце займають обшук, тимчасовий доступ до речей і документів та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій. У ситуації обшуку криміналістичне забезпечення діяльності захисника полягає у системному контролі меж дозволу, конкретизації предмета пошуку, співвіднесенні вилученого з предметом доказування, а також у фіксації обставин отримання і вилучення інформації так, щоб надалі забезпечити можливість перевірки її процесуальної якості. Методологічно важливо, що обшук повинен оцінюватися крізь призму міжнародно-правових стандартів захисту приватності, адже саме ці стандарти підсилюють аргументацію захисту щодо непропорційності, надмірності або недостатньої мотивованості втручання, що особливо небезпечно у провадженнях із «чутливим» предметом обвинувачення [13; 18]. Практичний ризик у справах про державну зраду полягає в тому, що обшук нерідко спрямований на вилучення носіїв інформації, цифрових пристроїв і документів, які в подальшому стають основою доказової конструкції. За таких умов для захисту критично важливим є не лише заперечення проти «надмірного» втручання, а й забезпечення перевірюваності: що саме вилучено, як описано, чи дотримано меж ухвали, чи не допущено «розширювального» вилучення, чи збережено контекст цифрових даних і чи не створено умов для подальших маніпуляцій із носіями або інформацією.

У випадку тимчасового доступу до речей і документів тактичне завдання захисника полягає у протидії селективному вилученню інформації та у відновленні повного контексту доказових масивів, оскільки саме вибірковість і фрагментарність документів здатні «сконструювати» обвинувачення навіть за відсутності системного доказового зв'язку між даними. Наукові розробки щодо застосування тимчасового доступу в провадженнях про злочини, учинені організованими угрупованнями, демонструють загальну закономірність: цей інститут може використовуватися для масштабного вилучення інформаційного ландшафту суб'єкта, що створює ризики порушення меж досту-

пу, втрати контексту та формування доказової конструкції на основі неповного масиву даних. Для справ про державну зраду цей підхід є релевантним, оскільки доказування часто включає значні обсяги комунікацій, документів і цифрових слідів; відповідно, криміналістично коректна тактика захисту повинна бути спрямована на те, щоб у доказовому процесі зберігалася системність інформації, а отримані матеріали могли бути перевірені з урахуванням повного контексту їх виникнення та використання. Одним напрямом є тактична робота із результатами НСРД, які, з одного боку, можуть містити ключові дані, а з іншого – потребують суворої процесуальної верифікації меж дозволу, способів фіксації, збереження та представлення результатів, інакше виникає ризик підміни доказування неперевірюваними інтерпретаціями [13; 18]. За наявності такого доказового матеріалу завдання захисника полягає у тому, щоб перевести дискусію з площини «змісту запису» у площину процесуальної якості: чи законно отримано, чи належно зафіксовано, чи забезпечено цілісність, чи є можливість перевірки походження і чи дотримано стандартів втручання у приватність.

Кінцевою метою застосування криміналістичних механізмів захисту є забезпечення допустимості та процесуальної добросовісності доказів, оскільки саме ці характеристики визначають здатність доказового матеріалу витримати судову оцінку й забезпечити справедливий результат. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування підкреслює, що допустимість не є формальним атрибутом, а відображає якість процесу отримання доказу та його відповідність стандартам законності, пропорційності й перевірюваності. Порівняльно-правові підходи до допустимості доказів і процесуальної добросовісності акцентують, що йдеться не лише про дотримання процесуальної форми, а й про недопущення практик, які підривають чесність доказового процесу, створюють асиметрію доступу до інформації, унеможливають контрперевірку та фактично формують «імунітет» доказів обвинувачення від критичного аналізу. Для захисту в провадженнях за ст. 111 КК України це означає, що криміналістична тактика повинна бути підпорядкована завданню забезпечення перевірюваності доказування: виявлення і фіксація дефектів процесуального походження доказів, встановлення порушень меж втручання у права, демонстрація суду ризиків маніпуляції контекстом та недотримання вимог до цілісності й відтворюваності доказового матеріалу. У підсумку криміналістичні механізми реалізації функції захисту у справах про державну зраду слід розуміти як системну практику управління доказовими ризиками, що поєднує тактику захисника, контроль ключових процесуальних ситуацій та орієнтацію на допустимість і процесуальну добросовісність доказів як базову умову справедливого результату [8; 9; 13; 18].

Криміналістичні механізми реалізації функції захисту у справах про державну зраду мають розглядатися як прикладна система прийомів, алгоритмів і тактико-ситуаційних рішень, що забезпечують не лише участь захисника в процесуальних діях, а й активне управління доказовими ризиками, перевірку «якості» доказового матеріалу та формування альтернативної, перевіреної позиції захисту в умовах підвищеної процесуальної асиметрії. У такій постановці криміналістика не підмінює процесуальне право, а виступає його функціональним доповненням: вона надає захисту інструменти для роботи з фактичним матеріалом, для відновлення контексту доказів, для виявлення суперечностей, прогалів та інтерпретаційних зсувів у версії обвинувачення, а також для перетворення фактичних дефектів у юридично значущі аргументи, здатні впливати на допустимість і оцінку доказів. Відповідно, криміналістична тактика як теоретико-прикладна категорія становить методологічну основу для таких механізмів, оскільки визначає понятійний апарат, системність і межі застосування тактичних прийомів у кримінальному провадженні. У доктрині криміналістичну тактику розглядають як систему науково обґрунтованих рекомендацій щодо вибору та застосування оптимальних прийомів дії у типових і нетипових ситуаціях, спрямованих на досягнення процесуальної мети в межах закону та з урахуванням етичних і правових обмежень. Для захисника це означає, що тактика має подвійну природу: з одного боку, вона є інструментом організації власної діяльності (планування, послідовність кроків, комунікаційна стратегія, управління ризиками), а з іншого — засобом впливу на доказовий процес через ініціювання перевірок, формування питань, фіксацію порушень і забезпечення змагальної контрперевірки доказів обвинувачення. Саме тому в наукових роботах обґрунтовується виокремлення тактики захисника як спеціалізованого різновиду криміналістичної тактики, що має власний предмет, систему й функціональні завдання та орієнтована на забезпечення ефективної реалізації права на захист у межах кримінального процесуальної форми [8; 9]. Межі застосування криміналістичної тактики захисника визначаються вимогами законності й процесуальної добросовісності: будь-які тактичні прийоми є допустимими лише тоді, коли вони не створюють маніпуляцій доказами, не порушують заборонених способів отримання інформації та не підмінюють судову оцінку доказів позапроцесуальними впливами. У справах про державну зраду ці межі набувають додаткової ваги, оскільки розслідування нерідко відбувається в умовах інформаційної чутливості, режимності, підвищеної ймовірності використання спеціальних джерел і методів, а отже тактика захисту повинна бути водночас активною та максимально проце-

суально «чистою», щоб будь-яке втручання захисту в доказовий процес було легітимним і зберігало переконливість у судовому контролі.

Прикладний вимір криміналістичних механізмів реалізації захисту у справах про державну зраду найчіткіше проявляється у типових процесуальних ситуаціях, які одночасно є головними каналами формування доказової бази та зонами найбільших ризиків для прав особи і «якості» доказів. Серед них особливе місце займають обшук, тимчасовий доступ до речей і документів та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій. У ситуації обшуку криміналістичне забезпечення діяльності захисника полягає у системному контролі меж дозволу, конкретизації предмета пошуку, співвіднесенні вилученого з предметом доказування, а також у фіксації обставин отримання і вилучення інформації так, щоб надалі забезпечити можливість перевірки її процесуальної якості. Методологічно важливо, що обшук повинен оцінюватися крізь призму міжнародно-правових стандартів захисту приватності, адже саме ці стандарти підсилюють аргументацію захисту щодо непропорційності, надмірності або недостатньої мотивованості втручання, що особливо небезпечно у провадженнях із «чутливим» предметом обвинувачення [13; 18]. Практичний ризик у справах про державну зраду полягає в тому, що обшук нерідко спрямований на вилучення носіїв інформації, цифрових пристроїв і документів, які в подальшому стають основою доказової конструкції. За таких умов для захисту критично важливим є не лише заперечення проти «надмірного» втручання, а й забезпечення перевірюваності: що саме вилучено, як описано, чи дотримано меж ухвали, чи не допущено «розширювального» вилучення, чи збережено контекст цифрових даних і чи не створено умов для подальших маніпуляцій із носіями або інформацією.

У випадку тимчасового доступу до речей і документів тактичне завдання захисника полягає у протидії селективному вилученню інформації та у відновленні повного контексту доказових масивів, оскільки саме вибірковість і фрагментарність документів здатні «сконструювати» обвинувачення навіть за відсутності системного доказового зв'язку між даними. Наукові розробки щодо застосування тимчасового доступу в провадженнях про злочини, учинені організованими угрупованнями, демонструють загальну закономірність: цей інститут може використовуватися для масштабного вилучення інформаційного ландшафту суб'єкта, що створює ризики порушення меж доступу, втрати контексту та формування доказової конструкції на основі неповного масиву даних. Для справ про державну зраду цей підхід є релевантним, оскільки доказування часто включає значні обсяги комунікацій, документів і цифрових слідів; відповідно, криміналістично коректна тактика захисту повинна бути спрямована на те, щоб у доказовому процесі зберігалася системність інформації, а отримані матеріали могли бути перевірені з урахуванням повного контексту їх виникнення та використання. Окремим напрямом є тактична робота із результатами НСРД, які, з одного боку, можуть містити ключові дані, а з іншого — потребують суворої процесуальної верифікації меж дозволу, способів фіксації, збереження та представлення результатів, інакше виникає ризик підміни доказування неперевірюваними інтерпретаціями [13; 18]. За наявності такого доказового матеріалу завдання захисника полягає у тому, щоб перевести дискусію з площини «змісту запису» у площину процесуальної якості: чи законно отримано, чи належно зафіксовано, чи забезпечено цілісність, чи є можливість перевірки походження і чи дотримано стандартів втручання у приватність.

Кінцевою метою застосування криміналістичних механізмів захисту є забезпечення допустимості та процесуальної добросовісності доказів, оскільки саме ці характеристики визначають здатність доказового матеріалу витримати судову оцінку й забезпечити справедливість результату. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування підкреслює, що допустимість не є формальним атрибутом, а відображає якість процесу отримання доказу та його відповідність стандартам законності, пропорційності й перевірюваності. Порівняльно-правові підходи до допустимості доказів і процесуальної добросовісності акцентують, що йдеться не лише про дотримання процесуальної форми, а й про недопущення практик, які підривають чесність доказового процесу, створюють асиметрію доступу до інформації, унеможливають контрперевірку та фактично формують «імунітет» доказів обвинувачення від критичного аналізу. Для захисту в провадженнях за ст. 111 КК України це означає, що криміналістична тактика повинна бути підпорядкована завданню забезпечення перевірюваності доказування: виявлення і фіксація дефектів процесуального походження доказів, встановлення порушень меж втручання у права, демонстрація суду ризиків маніпуляції контекстом та недотримання вимог до цілісності й відтворюваності доказового матеріалу. У підсумку криміналістичні механізми реалізації функції захисту у справах про державну зраду слід розуміти як системну практику управління доказовими ризиками, що поєднує тактику захисника, контроль ключових процесуальних ситуацій та орієнтацію на допустимість і процесуальну добросовісність доказів як базову умову справедливого результату [8; 9; 13; 18].

Далі: 5. Реалізація принципу верховенства права і прав людини у діяльності захисника 5.1. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологічні орієнтири для захи-

сту. 5.2. Судовий контроль як гарантія справедливого і допустимого доказування у провадженнях за ст. 111 КК України. 5.3. Забезпечення прав людини в умовах цифрового доказування та підвищеної кримінально-правової репресії.

Реалізація принципу верховенства права і прав людини у діяльності захисника в кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України має розглядатися як методологічна та практична основа побудови захисту, що визначає не лише риторику посилань на права і свободи, а конкретні критерії оцінки доказування, процесуальних рішень і меж допустимого втручання держави у сферу приватності, свободи, недоторканності та інших прав. У справах про державну зраду, де суспільний інтерес до ефективності переслідування є особливо високим, принцип верховенства права набуває значення «процесуального запобіжника» проти підміни доказування припущеннями, проти формалізації судового контролю та проти довільного розширення меж втручання у права під гаслом національної безпеки. Для захисника це означає необхідність будувати доказову і процесуальну позицію так, щоб кожен елемент обвинувачення, кожен доказовий крок і кожне втручання у права були оцінені крізь призму юридичної визначеності, несвавільності, пропорційності та перевірюваності, оскільки саме ці вимоги становлять практичний зміст верховенства права у кримінальному процесі.

Методологічні орієнтири для такої позиції формує доктринальний підхід до верховенства права у кримінальному процесуальному доказуванні, в межах якого доведення фактів розглядається не як «технічне» накопичення відомостей, а як процедура, підпорядкована вимогам справедливості та контролю дискреції держави. У цьому підході особливо підкреслюється, що ключовою умовою легітимності доказування є його перевірюваність: доказ має бути процесуально прозорим за походженням, добросчесним за способом отримання і здатним витримати критичну змагальну перевірку. Верховенство права виявляється у вимогах юридичної визначеності та передбачуваності процедур, у забороні свавільного втручання, у пропорційності обмежень прав та у мотивованості процесуальних рішень. Для захисника у провадженнях за ст. 111 КК України ці орієнтири трансформуються у практичні питання: чи існує чітка і передбачувана правова рамка для застосованої процесуальної дії; чи наведено конкретні фактичні підстави для втручання; чи не використано формальні формули замість аналізу реальних ризиків; чи забезпечено мінімізацію втручання у права; чи збережено процесуальну добросчесність отриманих матеріалів; чи забезпечено можливість їх незалежної перевірки захистом. Отже, верховенство права виконує для захисту роль методологічного «компасу», який дозволяє послідовно переводити дискусію з рівня загальних тверджень про небезпеку діяння на рівень процесуально перевірюваних критеріїв легітимності доказування і рішень.

Інституційним механізмом, через який верховенство права і права людини набувають практичного значення у досудовому провадженні, є судовий контроль. У контексті справ про державну зраду судовий контроль має виконувати функцію гарантії справедливого і допустимого доказування, тобто забезпечувати такий режим процесу, за якого втручання у права та збирання доказів відбуваються лише на підставі належної аргументації, у межах закону і з дотриманням пропорційності, а кожне процесуальне рішення є мотивованим і піддається перевірці. Підхід, за яким судовий контроль слугує умовою справедливого та допустимого доказування, підкреслює: допустимість доказів і легітимність процесуальних висновків залежить від того, наскільки якісно суд перевіряє процесуальні підстави втручання, межі дозволу, логіку зв'язку між цілями розслідування та обсягом обмежень прав, а також від того, чи забезпечено реальну можливість для захисту ставити під сумнів і перевіряти доказову базу обвинувачення. Монографічні підходи до діяльності слідчого судді деталізують, що судовий контроль у досудовому провадженні не може бути редукований до формального санкціонування клопотань, оскільки саме у цій стадії формуються «рамки допустимості» доказів і закладаються передумови подальшої оцінки доказів судом по суті. Для захисту це означає, що судовий контроль є не лише інструментом усунення окремих порушень, а способом забезпечення прав людини через дисциплінування доказового процесу: захисник повинен вимагати від суду змістовної перевірки, надавати суду аргументи і фактичні дані для оцінки пропорційності, наполягати на конкретизації меж дозволу та фіксувати процесуальні дефекти, здатні впливати на допустимість доказів. У справах за ст. 111 КК України це набуває особливої ваги з огляду на ймовірність застосування інтенсивних втручань (обшук, вилучення носіїв, доступ до комунікацій, використання спеціальних методів), де будь-яка формалізація судового контролю фактично означає зниження стандартів захисту прав.

Особливо актуальним викликом для реалізації прав людини у провадженнях про державну зраду є цифрове доказування, оскільки саме цифрові дані часто становлять значну частину доказового масиву та мають здатність створювати ілюзію «об'єктивності» за відсутності належної перевірки їх процесуального походження, контексту та цілісності. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні розглядається як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення

справедливого вироку, що передбачає особливу увагу до мінімізації втручання у приватність, до прозорості процедур отримання цифрових даних, до фіксації ланцюга їх збереження, а також до забезпечення можливості контрперевірки з боку захисту. У провадженнях за ст. 111 КК України цифрові джерела можуть охоплювати широкий спектр інформації — від листування і метаданих до даних геолокації й мережевої активності — і саме тому ризики надмірності втручання та «розширювального» збору даних є високими. Для захисника це означає необхідність поєднати криміналістичну тактику з правозахисною логікою: вимагати, щоб цифрові докази оцінювалися не лише за змістом, а й за критеріями законності отримання, пропорційності втручання, цілісності та відтворюваності, а також щоб судовий контроль забезпечував реальну перевірку обґрунтованості доступу до цифрових даних і меж їх використання. З огляду на підвищену кримінально-правову репресію, характерну для проваджень про злочини проти основ національної безпеки, саме поєднання верховенства права, ефективного судового контролю та стандартів прав людини в цифровому доказуванні формує ту систему гарантій, яка дозволяє одночасно забезпечувати інтереси безпеки й легітимність кримінального переслідування, не допускаючи зниження стандартів справедливого процесу і перетворення досудового провадження на простір неконтрольованої дискреції. У цьому контексті додаткового значення набувають процесуальні рішення, пов'язані з визначенням юрисдикційних меж кримінального провадження, зокрема питання оголошення особи в міжнародний розшук і визначення прокурором підслідності. Саме на цих етапах виникають підвищені ризики формалізації процесуальних підстав, підміни перевірюваності доказування посиленням на статус розшуку або «процесуальну доцільність» зміни підслідності, що безпосередньо впливає на реалізацію функції захисту та ефективність судового контролю. Для сторони захисту це означає необхідність криміналістично й процесуально критичної перевірки мотивів і фактичних підстав таких рішень як складових загальної доказової конструкції обвинувачення. У підсумку діяльність захисника у справах за ст. 111 КК України повинна бути організована так, щоб принцип верховенства права виступав практичним критерієм оцінки кожного доказу і кожного процесуального рішення, судовий контроль — ефективною інституційною гарантією справедливого й допустимого доказування, а права людини в умовах цифрового доказування — предметом постійної процесуальної й криміналістичної контрперевірки як передумови легітимного результату.

Висновки. Пісумовуючи викладене, слід констатувати, що реалізація функції захисту у кримінальних провадженнях про державну зраду має розглядатися як складна доктринально-прикладна система, у межах якої поєднуються принципи кримінального процесу, сучасні концепції доказування та криміналістичні підходи до організації професійної діяльності захисника. Функція захисту у цій категорії справ виходить за межі формального представництва інтересів підозрюваного чи обвинуваченого й набуває характеру активної, структурованої доказової діяльності, спрямованої на забезпечення реальної змагальності, перевірюваності доказування та недопущення свавільного кримінального переслідування. Доктринальні напрацювання щодо змагальності, судового контролю, суб'єктності захисника у доказуванні та верховенства права дозволяють розглядати захист не як реакцію на дії обвинувачення, а як самостійний процесуальний механізм формування і перевірки доказової картини на досудовій стадії, де закладаються ключові параметри майбутнього судового розгляду.

Особливе значення у справах про державну зраду мають криміналістичні механізми реалізації функції захисту, оскільки саме вони забезпечують перехід від формальних процесуальних прав до їх реального використання. Криміналістична тактика захисника, ситуаційний аналіз, планування дій у типових процесуальних ситуаціях, контроль за збереженням контексту доказової інформації та управління доказовими ризиками дозволяють забезпечити процесуальну рівність сторін навіть в умовах інституційної переваги обвинувачення. Реальна змагальність у досудовому провадженні вимірюється не деклараціями про рівність сторін, а здатністю захисту отримувати доступ до доказів і процедур їх формування, здійснювати їхню контрперевірку, впливати на процес доказування та домагатися змістовного судового контролю за діями органів кримінального переслідування. Саме криміналістичні механізми дозволяють виявляти дефекти процесуального походження доказів, фіксувати порушення меж втручання у права та трансформувати ці дефекти у юридично значущі аргументи, що впливають на допустимість і оцінку доказів.

Виходячи з цього, напрями вдосконалення судового контролю і практики доказування у кримінальних провадженнях за ст. 111 КК України мають бути орієнтовані на посилення змістовного, а не формального характеру контролю, підвищення стандартів мотивованості процесуальних рішень та забезпечення перевірюваності кожного доказового кроку сторони обвинувачення. Судовий контроль повинен виконувати функцію інституційного запобіжника від зниження процесуальних стандартів у «чутливих» провадженнях, забезпечуючи реальну оцінку підстав, меж і пропорційності втручання у права особи. Практика доказування у справах про державну зраду потребує орієнтації

на якість доказового процесу, а не на кількісне накопичення матеріалів, з особливою увагою до процесуальної доброчесності, збереження контексту доказів та можливості їх ефективної змагальної перевірки. У підсумку саме поєднання доктринально вивіреної функції захисту, криміналістичних механізмів її реалізації та ефективного судового контролю здатне забезпечити справедливість і легітимність кримінального переслідування у провадженнях за ст. 111 КК України, не допускаючи підміни правосуддя логікою доцільності чи безпекового формалізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Капліна О.В., Карпенко М.О., Маринів В.І., Трофименко В.М., Туманянц А.Р., Шило О.Г. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Харків: Право, 2016. 96 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/sudoviy-kontrol-u-kriminalnomu-provadhenni.pdf?srsItd=AfmBOooEeYitB7pKuRKI9VryA6wW5YRF8LGQehqJUkfDabZoap72X9gJ>.
2. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/printsipi-kriminalnogo-provadhennya-v-mekhanzmi-zabezpechennya-prav-yogo-uchasnikiv.pdf>.
3. Макаров М.А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 434 с.
4. Марцеляк О.В., Погорецький М.А., Прилуцький С.В. Науково-правовий висновок щодо питань відповідальності суддів у контексті відповідності Конституції України положень Закону України «Про очищення влади». *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 249–263. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Na_dopomogu_yrustam_1.pdf.
5. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 201 с. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/SVR/Malanчук_PM.pdf.
6. Нор В.Т., Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: монографія. Львів: Колір ПРО, 2017. 376 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/monografii/realizatsiya-zasady-zmahal'nosti-pid-chas-roz-hlyadu-skarh-slidchym-suddeyu>.
7. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 23 травня 2014 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.
8. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування у кримінальному процесі. *Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві: доповіді міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 2002. С. 27–30. URL: https://scholar.google.com/citations?view_or=view_citation&hl=uk&user=BgQjXoUAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=BgQjXoUAAAAJ:geHnlv5EZngC.
9. Погорецький М.А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (27 листопада 2013 р., м. Одеса). Одеса Юридична література, 2013. С. 17–21.
10. Погорецький М.А. Імовірність і достовірність у кримінально-процесуальному пізнанні на досудовому слідстві. Держава та регіони. Серія «Право». 2004. Вип. 1. С. 62–65.
11. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 1 (5): URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.
12. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Sergeeva.pdf.
13. Погорецький М.А. Обшук: міжнародно-правові стандарти захисту приватності та їх застосування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 7. С. 243–252. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/54>.
14. Погорецький М.А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 309–312. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8507>.
15. Погорецький М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукових заходів як доказів у кримінальному процесі. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 2. С. 32–38. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S-

21FMT=JUU_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORT-ERMS=1&S21STR=Ж15408.

16. Погорецький М.А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна добросовісність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 60–82. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59>. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/issue/view/37/1-2-2025-pdf>.
17. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: монографія. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. 634 URL: https://lib.oa.edu.ua/files/funds/vu-davnutstvo/Monografiya_Popelushko.pdf.
18. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика : монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. М.А. Погорецького. Київ: Алерта, 2016. 336 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalni-procesualni-garantii-zakhisnika-yak-subiekta-dokazuvannya-u-dosudovomu-rozsliduvanni-teoriya-ta-praktika.pdf>.
19. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2021. 480 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product%2Fproduct%2Fdownload&product_id=4370&download_id=1408&fbclid=IwAR3bl2k4zt6lCdYi4StPOgvfMjcsH0QaG9QSujK5UkZe5xt0sUYM8Jm-n24&srsIid=Afm-BOorg1Tm2SIIiq7JdNxf0gIRs3sem0RioIB51r4434x3ex_PAm9T.
20. Шуило М.Є., Погорецький М.А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського ін-ту внутр. справ*. Луганськ: ПВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209.
21. Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: монографія. Київ: Прецедент, 2011. 303 с. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=vALh9GkAAAAJ&citation_for_view=vALh9GkAAAAJ:u5NHmVD_uO8C.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026